

УДК 811'42

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

У статті інтертекстуальність визначено як вкраплення в текст інших текстів у вигляді цитат, алюзій та ремінісценцій. Доведено, що оскільки інтертекстуальність є однією з провідних ознак постмодернізму, то характер її відтворення у перекладі зазнає впливу таких визначальних рис постмодерністської поетики, як гра та іронія. Зазначено, що постмодерністський текст використовує сакральний статус фольклору і забарвлює його іронічною тональністю шляхом вкраплення фольклорних цитат у занижений контекст. Автор розглядає постмодерністський текст як багатомірний простір, складений із цитат, що відсилають до багатьох культурних джерел. Із урахуванням цього сформульовано принципи перекладу інтертекстуальних одиниць у постмодерністському творі.

Ключові слова: інтертекстуальність, цитата, постмодернізм, переклад, текст-джерело, цитатні імена, цитати з національних літератур, фольклорні цитати.

Постановка проблеми. Тенденція сучасної лінгвістики до проведення комплексних досліджень зумовлює величезну зацікавленість до досліджень інтертекстуальності. Існуючи як універсальна текстова категорія та водночас основний принцип сучасної культури постмодернізму, інтертекстуальність при цьому все ще не отримала повного та несуперечного висвітлення у роботах лінгвістів. У лінгвістичному дослідженні інтертекстуальності на перший план виходить комунікативний аспект тексту, тобто, яким чином адресат, здійснюючи інтертекстуальний акт, апелює до адресата. Найчастіше таке апелювання є грою з читачем, випробовуванням його інтелектуальних можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи лінгвістичних досліджень інтертекстуальності були закладені працями представників постструктуралістської школи Ю. Крістевою і Р. Бартом та семіотичної школи М. Риффатером і Дж. Калером. Підґрунтям для перекладознавчого аналізу інтертекстуальних одиниць, які мають характер реалій (фольклорних цитат, цитат із тоталітарної мови радянського періоду), є концепція перекладу національних слів-реалій Р. Зорівчак, С. Влахова, С.Флоріна. Аналіз способів перекладу цитатних імен базується на дослідженнях В.Виноградова, А. Гудманяна, О. Смирнова, С. Влахова, С.Флоріна та ін.

Метою статті є узагальнення основних підходів до розуміння терміну „інтертекстуальності” на даному етапі розвитку мовознавчої науки, виявлення та обґрунтування оптимальних перекладацьких рішень, які зумовлюються специфікою постмодерністських художніх текстів.

Виклад основного матеріалу. Проявами інтертекстуальності у творах письменників-постмодерністів на мовному рівні є: заголовки та імена, що відсилають до іншого твору; цитати (з атрибуцією чи без атрибуції) у складі тексту; алюзії, ремінісценції; епіграфи; переказ чужого тексту, вміщений у новий твір; пародіювання іншого тексту; ритміко-синтаксичні паралелі.

Існує багато визначень поняття інтертекстуальності.

Ю. Крістев зазначає, що інтертекстуальність – це текстова інтеракція у межах того ж тексту [1].

Т. Єщенко стверджує, що інтертекстуальність – текстова категорія, що полягає у властивості словесного витвору відтворювати чуже мовлення у формі цитувань, алюзій, ремінісценцій тощо [5]. Інтертекстуальність, тобто вкраплення в текст інших текстів у вигляді цитат, алюзій, ремінісценцій, є найвиразнішою ознакою постмодернізму, невідтворення якої в перекладі порушує постмодерністську поетику.

Інтертекстуальність тексту зумовлена, по-перше, його знаковою природою та, звідси, існуванням у системі аналогічних знаків, і водночас його антиреференційністю. Останню слід розуміти у тому сенсі, що текст як позначення знаходиться у набагато тісніших відносинах з іншими позначеннями, ніж з відповідним позначеним, та створює навколо себе інтертекстуальний простір і існує як точка перетину багатьох міжтекстових зв'язків. Текст, що

розглядається як знак, більше не повинен вважатися контейнером ізольованого смислу, зараз це вузол потенційно нескінченної мережі міжтекстових відносин, системна відносна одиниця, для розуміння якої необхідно підключитися до широкої мережі відносин подібності та відмінності, котра складає мовну синхронію [1].

На переклад інтертекстуальних одиниць впливає багатозначність постмодерністського тексту, яка породжує множинність інтерпретацій. Це надає перекладачеві широкі повноваження відтворювати інтертекстуальні одиниці відповідно до власної інтерпретаційної позиції.

Домінантою відтворення інтертекстуальних одиниць у перекладі є передача смислової напруги між „своїм” і „чужим” словом, сплетіння яких створює ігрове поле постмодерністського тексту, забезпечення впізнаваності „чужого” слова як „чужого” на цільовому інтертекстуальному полі, що призводить до виникнення у читача перекладу асоціативних вібрацій і складає основу для „генерування” смислів.

Спосіб перекладу інтертекстуальних одиниць залежить від їх належності до універсальної, національної й індивідуальної енциклопедій.

Інтертекстуальні одиниці, що належать до універсальної енциклопедії, входять до спільного інтертекстуального простору як читача оригіналу, так і читача перекладу. Їх доцільно перекладати шляхом цитування канонічного перекладу, що функціонує в рамках культури-реципієнта, або, якщо цитата належить до текстів національної літератури культури-реципієнта, – шляхом відтворення відповідника безпосередньо з цитованого джерела.

Інтертекстуальні одиниці, що належать до національної та індивідуальної енциклопедій, доцільно перекладати так:

- шляхом точного відтворення лексичного матеріалу з коментарем (детерміновані культурною пам'яттю окремої особистості цитатні імена, цитати з творів маловідомих авторів, автоцитати, а також імена національних реально-історичних осіб та літературні імена національної літератури);

- шляхом підбору функціонального аналога у культурі-реципієнті (цитати з національної літератури та фольклорні цитати);

- шляхом експлікації змісту усічених інтертекстуальних одиниць (цитати із тоталітарної мови радянського періоду).

Постмодерністський текст розглядається як багатомірний простір, складений із цитат, що відсилають до багатьох культурних джерел. Наголошується на ролі читача як співавтора, рівноправного партнера, для якого розкодування постмодерністського тексту перетворюється на гру з літературою. Ця гра не зводиться до безкінечного пошуку джерел цитат, а функціонує в просторі перегуку цих цитат, які, актуалізуючи свої джерела, пробуджують генетичну пам'ять твору і породжують множинність інтерпретацій.

Багатозначність постмодерністського тексту створює велику проблему для перекладу, оскільки дає підстави для безкінечної множинності перекладацьких інтерпретацій. Тому виникає необхідність напрацювання критеріїв орієнтації для перекладача в постмодерністській інтерпретаційній сваволі. Це завдання вирішується в дисертації з позицій інтерпретативної теорії перекладу, яка вмотивовує свободу перекладача і розглядає процес перекладу як такий, що спирається на розумові процеси інтерпретації тексту.

На сучасному етапі вивчення інтертекстуальності розрізняють як вузьке, так і широке її тлумачення, відтак різняться й класифікації інтертекстуальних елементів.

Широке застосування теорії інтертекстуальності різними філологічними дисциплінами і різними методами гуманітарного аналізу спричинило розмитість основних понять, що функціонують як мовні механізми інтертекстуальності (цитати, ремінісценції, алюзії), а також понять, що з ними корелюються (чуже слово, прецедентний текст). У своїй роботі, керуючись принципом доцільності застосування цих термінів як інструментарію перекладознавства, Л. Грек зробила спробу їх уніфікації.

Дослідниця як основну структурну одиницю інтертекстуальності розглядає цитату, за якою закріплює статус родового поняття. В такому розумінні цитата включає в себе власне *цитату* – точне відтворення будь-якого фрагмента чужого тексту, *алюзію* – натяк на історичну подію, побутовий або літературний факт, що мають бути відомими читачу, та *ремінісценцію* – небуквальне відтворення, несвідоме або свідоме, чужих структур, слів, що наводять на спогад

про інший твір. Отже, цитата виступає синонімічним поняттям до поняття „чуже слово” і є мовним механізмом апеляції до корпусу прецедентних текстів, які, слідом за А. Кремневою, розуміємо як набір текстових структур, що зберігаються в довгочасній пам’яті письменника та / або читача і використовуються ними для породження та інтерпретації нових смислів [3].

Питання відтворення інтертекстуальності у перекладі найбільш повно розглянуте в роботах П. Торопа і Г. Денисової. Модель передачі інтертекстуальних елементів П. Торопа має високотеоретичний характер і навряд чи може бути плідотно використана на практиці. Концепція Г. Денисової має більшу практичну спрямованість і включає комплексний аналіз функціонування інтертекстуальних зв’язків у перекладі, проте широке розуміння дослідницею інтертекстуальності, яка включає власне інтертекстуальність, що створює конструкції „текст у тексті”, паратекстуальність, метатекстуальність, гіпертекстуальність та архітекстуальність, дозволяє лише окреслити перекладацькі підходи і зробити узагальнені висновки.

Основою прийому одомашнення щодо інтертекстуальних одиниць є заміна інтертекстуальної одиниці функціональним аналогом культури-реципієнта. Так, М.Царинник та М. Горбань передають назву некрасівського вірша в оповіданні С.Кас’янової „Авітодрузін” як „Tom Thumb”. Пор.: *„Дети. Сегодня мы будем учить стих Некрасова „Мужичок с ноготок”. Хором. „Нет, дети. „Однажды в студеную зимнюю пору...” – „Children. Today we are going to learn Nekrasov’s poem “Tom Thumb”. All together now: “Once upon a cold winter day...”*

Приєм очуження щодо інтертекстуальних одиниць полягає у дослівному перекладі інтертекстуальної одиниці та супроводженні її коментарем. Зокрема, у „Перверзії” Ю. Андруховича М. Найдан відтворює лексичний матеріал Шевченкової цитати і вказує її джерело. Порівн.: *„Я свою н’ю, а не кров людськую, - процитував у відповідь Перфецький, можливо, й не зовсім доречно.” – „But not human blood,” Perfetsky quoted in answer, perhaps not entirely appropriately.* (Коментар перекладача: „From Shevchenko’s poem “The Dream”).[4]

З точки зору перекладацьких підходів цитати з національних літератур доцільно згрупувати таким чином: 1) цитати з творчості „сильних,” або „хрестоматійних”, авторів; 2) цитати з творчості менш знаних авторів.

Цитати з творчості „сильних” авторів розраховані на масового читача і спрацьовують як „готові блоки”, що миттєво впізнаються.

Цитати з творчості менш знаних авторів спрямовані на „втаємниченого” читача, читача-поціновувача, потребують більших зусиль в їх розшифруванні, але й дарують більшу „радість відкриття”.

Перекладацькі підходи мають враховувати це розрізнення. Проте на практиці чіткої перекладацької позиції стосовно передачі цитат із національних літератур не спостерігається. Цитати в основному передаються способом точного відтворення лексичного матеріалу, що може супроводжуватися поясненням у коментарі джерела цитати та інколи – її художнього навантаження, зокрема: *„Від брудної, каламутної води пливе між ногами, спалахують блискавки, благодатна пора настає, гримить” – „The ground beneath their feet flows with muddy water, lightning flashes, blessed times are coming, there’s thunder”* (Коментар: *„The last two phrases are a quote from Ivan Franko’s well-known poem “Грмьт”: “Thunder! A blessed time is approaching.” The poet speaks metaphorically about a revolution”*).

Втім, при перекладі постмодерністського тексту спосіб точного відтворення лексичного матеріалу, як з наданням коментаря, так і без нього, має суттєві недоліки. Лише точне відтворення лексичного матеріалу цитати, вкоріненої в національну культуру, часто не сприймається читачем перекладу як цитування, відповідно, не відбувається смислобудування, що базується на зіставленні цитати із текстом-джерелом. Супровід цитати коментарем заохочує читача до інтерпретаційних зусиль та до співтворчості, але в світлі постмодерністської поетики коментар виглядає як штучний спосіб активізації читачів, що руйнує „радість впізнавання”, або „відкриття”, даровану читачам тексту оригіналу, – одну з головних приваб постмодерністського тексту [2].

З огляду на такі застереження в набагато вигіднішому світлі постає теорія пошуку функціональних відповідників цитат у культурі-реципієнті. Одним зі шляхів пошуку таких відповідників може бути застосування теорії архетипів та національного позасвідомого, в основі якої лежить віднайдення спільних точок у двох художніх системах, які можуть підняти переклад

до рівня світового позасвідомого. Можливості практичної реалізації цієї гіпотези простежені на прикладі Шевченкових цитат у романі Ю. Андруховича „Московіада”, в якому вони не є хаотично вкрапленими, а послідовно розвивають мікротему „Україна – Російська імперія”, а ширше – „дім” – „чужина”, і розглядаються в рамках архетипної моделі подорожі. Отже, найбільш придатним варіантом їх перекладу міг би бути пошук функціонально аналогічних цитат у царині культури-реципієнті, які б сприймалися читачем перекладу як складові архетипної моделі подорожі.

Спосіб точного відтворення лексичного складу цитати без надання коментаря може вважатися придатним при передачі цитат із творчості сучасних письменників авторів. Зокрема, Ю. Андрухович маркує такі цитати неточною атрибуцією „як сказав поет”. Тому сам факт маркування доносить до читача перекладу інформацію про цитатний статус інтертекстуального елемента, а розмитість атрибуції заохочує читача перекладу в намірі ідентифікувати джерело цитати і водночас не обмежує розгортання його асоціативних пошуків [2].

Складність перекладу фольклорних цитат полягає в їх глибокому зануренні в національну культуру, здатності викликати широке коло асоціацій, пов'язаних зі складеним у даній культурі уявленням про національний фольклор з усією його образністю та символікою. Постмодерністський текст використовує сакральний статус фольклору і забарвлює його іронічною тональністю шляхом вкраплення фольклорних цитат у занижений контекст.

Народнопісенні цитати в перекладі передаються такими способами:

- способом дослівного відтворення лексичного матеріалу: „*Бо наші предки – славні козаченьки – горілкою будь-яку хворість виганяли*” – „*For our ancestors, the glorious Cossacks, used vodka to chase away any sickness*”;

- способом використання поетичних кліше (постійних епітетів тощо) / готових поетизмів з додаванням коментаря: „*Наші славні пращури інтенсивно зривали з себе й своїх нащадків чорні брови, карії очі, ніженькі білії, вустонька медовії й тому подібне націоналістичне причандалля*” – „*Our glorious ancestors intensively tore off themselves the black eyebrows, brown eyes, lily-white feet, honey-sweet lips and other nationalist paraphernalia*” (Коментар: „*An allusion to the traditional signifiers of beauty in Ukrainian folk songs*”);

- способом відтворення деминутивності фольклорних форм лексичними засобами: „*пливіть лебедики – пливіть*” – „*float little swans – float*”, „*ось так ми її голубоньку – лебідоньку,*” – „*here this way we pull out our little pigeon – our little swan*”.

Порівняльний аналіз показує, що найбільш придатний спосіб відтворення фольклорних цитат є передача їх за допомогою поетичних кліше. Такий спосіб сприяє виникненню асоціацій у цільового читача, а також свідчить про високий статус цитати, що часто контрастує зі зниженим контекстом. Прислів'я головно перекладаються за допомогою точного відтворення їх лексичного складу, але це не зменшує їх експресивності в перекладі, зате вказує на приналежність до іншого культурного простору.

Висновки. Отже, інтертекстуальність є однією з найбільш помітних властивостей постмодерністського твору, не відтворення якої в перекладі порушує постмодерністську поетику. Постмодерністська інтертекстуальність існує у просторі тотальної гри та іронії, які впливають на формулювання принципів перекладу інтертекстуальних одиниць постмодерністського твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Грек Л.В. Інтертекстуальність роману Дж. Джойса „Улісс” як перекладознавча проблема // Мандрівець: Видання Національного університету „Києво-Могилянська академія”. – 2002. – № 6 (41). – С. 29-32.
3. Літературознавчий словник - довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. - К. : ВЦ «Академія», 1997. - 752 с.
4. Л.В. Грек. Передача цитат з творів Тараса Шевченка в перекладі роману Ю. Андруховича „Московіада” // Мова і культура. Наукове видання. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 7. – Т.8. – С. 157-164.
5. Єщенко Т.А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. / Т.А.Єщенко. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – С. 182-187.

Мельник Л.В. Інтертекстуальність як проблема перекладу.

Інтертекстуальність определяється как включение в текст других текстов в виде цитат, аллюзий и реминисценций. Доказано, что, поскольку интертекстуальность является одним из основных свойств постмодернизма, то характер ее передачи в переводе подвержен влиянию таких

ключевых черт постмодернистской поэтики, как игра и ирония. С учетом этого факта сформулированы принципы перевода интертекстуальных единиц в постмодернистском тексте.

Ключевые слова: интертекстуальность, цитата, постмодернизм, текст-источник, цитатные имена, цитаты из национальных литератур, фольклорные цитаты.

Melnyk L.V. Intertextuality as the Problem of Translation.

Intertextuality is defined as interspersing a text with other texts in the form of quotations, allusions and reminiscences. It has been proved that as far as intertextuality is one of the significant traits of postmodernism, the character of its rendering in translation depends on such considerable features of postmodernist poetics as play and irony. With reference to this fact, there have been formulated principles of translation of intertextual units in postmodernist literary works.

Key words: intertextuality, quotation, postmodernism, translation, source-text, quotation names, quotations from national literatures, folklore quotations.

Костянтин Мізін
(Кременчук)

УДК 81'25:811.111

**СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ФІЛЬМІВ
УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ: ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ**

Пропонована стаття присвячена встановленню особливостей перекладу англomовних художніх фільмів українською мовою на основі застосування граматичних трансформацій. Аналіз фактичного матеріалу виявив, що граматичні трансформації слугують першочерговій меті перекладу – досягненню адекватності перекладного тексту. Грамотно застосовані граматичні трансформації усувають перешкоди при передачі смислу тексту оригіналу, які виникають тоді, коли укладач намагається вкласти переклад під артикуляцію героїв і зберегти цим самим принцип еквівалентності довжини. Установлено, що найбільш продуктивні граматичні трансформації, які використовуються для попередження інтерференції мови оригіналу при перекладі художніх кінофільмів, є різноманітні зміни (порядку слів, частин мови, членів речення, його структури). Рідше застосовуються такі прийоми, як додавання та вилучення, оскільки вони спричиняють зміни в обсязі перекладного тексту, що не допустимо, оскільки це не книга, а фільм, тобто такий вид мистецтва, який сприймається тоді, коли адитивний ряд збігається з відеорядом. З огляду на це навіть слова, що потребують експлікації при перекладі, не можуть бути перекладені описово.

Ключові слова: граматичні трансформації, переклад, художні фільми, адекватність, трансформація.

Постановка проблеми. Проблема перекладу англomовних художніх фільмів українською мовою постала останнім часом з особливою гостротою з огляду на вимогу часу забезпечити україномовного глядача якісним продуктом. При цьому найпоширенішим способом перекладу фільмів є дубляж, де одним з основних постає питання раціонального співвідношення зорової і звукової інформації [8, с. 72], бо точність перекладу фільму при дубляжі, коли готовий переклад фільму надходить до так званого укладача, який його переробляє, часто порушується. Це відбувається переважно тоді, коли укладач намагається вкласти переклад під артикуляцію героїв і зберегти цим самим принцип еквівалентності довжини. Однак фрази мови оригіналу й перекладу, як правило, не збігаються, тому укладач вимушений підбирати інші, скорочуючи довжину фраз, що порушує смисл того тексту, який має бути донесений до українського глядача. Щоб усунути цю проблему, перекладач має грамотно застосовувати передусім граматичні й лексичні перекладацькі трансформації.

Відомо, що коли контактують дві мови, іноземна та рідна для перекладача, у перекладі може простежуватися інтерференція мови оригіналу – часто несвідомий вплив вихідної мови на вживання перекладачем елементів і конструкцій мови перекладу за аналогією з мовою оригіналу, що призводить до порушення норм мови перекладу та різного роду помилок у тексті перекладу.